

1923. VIII. évf. 1907. II. 66-11 p. ✓

sulást s amelyen — ezúttal először — a német bányamunkások keresztény szakegylete is képviselve volt.

Ez a londoni kongresszus egyébként is tanulságos, mert itt pregnánsan jut kifejezésre az a tendencia, mely az egész kulturvilág proletáriátusánál észlelhető, hogy t. i. a politikai és szakszervezeti mozgalom merev szétválasztása nem vihető keresztül. A legmegrögzöttebb trade-unionisták is belátták a politikai küzdelem szükségességét. Az a felismerés jellemzi az elmúlt év egész proletármozgalmát s ez jut kifejezésre csaknem valamennyi ország pártgyűlésén. *)

Fejlődés észlelhető a szövetkezeti mozgalom terén is. Nálunk Magyarországon is erőteljes akcióra van kilátás, ami a magyar viszonyokra való tekintettel nagyon kívánatos. A földműves szövetkezetek alakítása és a meglévőeknek keresztény és főúri spekulánsok kezéből való megszabadítása elsőrangú szociálpolitikai követelmény.

Németországban az augusztus 16-tól 18-ig Oldenburgban a birodalmi szövetség által tartott 21-ik évi gyűlésen 805 újonnan alakult falusi szövetkezetről számoltak be, melyek az összes német szövetkezetek 80%-át teszik ki és számuk 20.128-ra menő.

Az angol szövetkezeti mozgalom is óriási fejlődésnek indul. A legutolsó jelentés 1739 szövetkezetről számol be (nem érve ide az ir fogasztási és a mezőgazdasági szövetkezeteket) több mint 2 millió taggal.

A genti Vooruit, mely az egész belga szövetkezeti mozgalom tekintetében irányadó, a múlt évben ünnepelte fennállásának 25 éves fordulóját. A jubiláló szövetkezetnek fontos szerepe volt a belga munkásmozgalom terén és dokumentálja, mekkora kölcsönhatás van a szövetkezeti mozgalom s a munkásság többi törekvései között.

Ha oly szakadatlan folyamatnak, minő a munkásmozgalom, egyes fázisait kiragadjuk, arról mintegy pillanatfelvételt eszközölünk, csak nagyon halvány képet kaphatunk arról a gigászi küzdelemtől, annak óriási méreteiről és arányairól, melyet az osztályharc, munkásmozgalom jelölnek. De az a hatása az ilyen szűk körre szorított kicsiny krónikának is meglehet, hogy a győzelmeknek a regisztrálásával új erőt önt a küzdő proletáriátusba és talán új csapatokat verbuvál az osztályharc katonáihoz.

b. e.

8=====8

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS DRÁMÁJA.

Bernard Shaw nem marxista. Jevons értékelmélete, amely az élvezet tanát rendszerbe rögzíti, utilitárius kérdéstételére megfelel, míg a Marx-féle munka-absztrakció nem jelent számára semmit. Az osztályharc-elméletet nem érti. Ebben is az angol viszonyok neveltje: fabianizmus fölülről és unionizmus alulról jelzik forradalmiságának keretét. Szociálista, de a kontinens elméletét részben nem érti, részben megtagadja. De míg a doktrínát elutasítja, a kritikában annál inkább

egyezik vele. Nem tagadja tehát a problémát, hanem a tényleges fejlődés anyagi szubsztrátumát fel nem ismervén, szükségkép utopista és az is a legsötétjiből, az individual-fantaszták közül való. Így jön létre elmélete, a megváltó *Superman (Übermensch)* tana, akit azonban nem egy új erkölcstől megtermékenyített társadalom (amire Nietzsche vágyott), hanem az összesség tudatos és célirányos szervezkedése a fajkiválasztás keresztülvitelére fog megszűlni. Az etikai kiválasztás által létrehozott *Übermensch* helyébe a *Superman* élettanilag determinált teremtését lépteti programmul.

A gondolkodó Shawval foglalkoznak M. Beer (*Neue Zeit*) és Ed. Bernstein (*Sozialistische Monatshefte*) cikkei. Mindkettő azonban olyan hibát követ el, amely Shaw drámáinak megértésénél végzetessé válik: a drámaíró és a gondolkodó egységéből indulnak ki. Beer állítólag Shaw színműveiből fejtette ki annak gondolatvilágát: de ez csak irodalmi látszat. Tényleg drámáiból már csak annyit értett meg, amennyit, Shaw nézeteinek és elméleteinek szemüvegén át tekintve azokat, megláthatott. Ez azonban nem sok. Mert színműírói lényege és nagysága, hogy nem elméletet ad, nem rendszerez és nem épít, hanem kritizál. Bonecol és leír. És éppen azt akarjuk kimutatni, hogy intuitív szempillantással olyan meglátásokat teremtett, amelyek saját gondolatainak teljes cáfolatát tartalmazzák. Az a sejtés, amellyel laza drámai alkotásait felépítette, különös módon élesebben látott, mint az öntudatos elemzés, amellyel rendszerét megalkotta.

Szépirodalmi működését teljesen a mai rend bírálata tölti ki. E tartalmi egység még a műfajt is tagadó ridegséggel tűnik ki minden írásából. Aforisztikus színműve csak több dramaturgikus paradoxon. De sem ez, sem az nála nem műfaj. Wilde, az új Merlin, azzal szórakoztatja a burzsoát, hogy színes és gazdag értéktételek végnélküli és meglepő lehetőségeit sziporkáztatja előtte, de a döntő pillanatban idegesen összeszoruló zsebét suttymomban megnyugatja a bűvész, aki oda sűgja: „Nem láng ez, csak tűzijáték. Ez mind lehetetlenség: nem igaz!” Shaw aforizmája nem tüzes krizantém-eső, hanem „béka”, nyomában kénes bűz és a vigyorgó Mefisztofelesz hengegését halljuk: „Íme, mi minden képtelen és lehetetlen, és mégis igaz!” Mert a paradoxon Shaw művészetének nem stílusa, hanem tárgya.

Hogy ez miért van így, megmagyarázza azt Shaw drámája. Az is csak látszat. Mert nem dráma az, ami nem az egyén cselekvésre érett akaratát tárgyalja, amelyben a vezetést nem a „személyek” viszik, hanem az „idő” és „színtér”. Már pedig Shawnál az egyén nem kezdeményez, nem alakítja a viszonyokat, amelyekkel harcra kelve győz vagy elbukik. Az „egyen” nála legtöbbször bugris, aki kényelmes nézetekkel (ideológia) kipárnázott kerevetén az életnek, annak nyugodalmát élvezni akarja és sohse bolygatja ő a „viszonyokat”, ha csak a „viszonyok” neki békét hagynak! De a viszonyok valamely bonyolulás következtében alkalmatlankodni kezdenek. Szokatlan és kényelmetlen ainkot öltenek: a „nézet” csak alkalmazkodik, alakítódik, nyúlik, amíg futja. De végül csak beáll a víg vagy szomorú tragédia: a viszonyok addig alakulnak, tolódnak, surlódnak, míg az a sokat szenvedett nézet, az üres hólyag, végre gyászosan megpukkad... Az egyetlen

realitás tehát az a láthatatlan és tapinthatatlan világ, amely minket jármába hajt, míg az egyén akármilyen anyagias gondolatvilága rendszeresen a nézetek hamis fénytörésén át szűrődik és csak sekélyes idealizmus marad. Így alkotta meg Shaw a passzív drámát. De amint a Marx-féle felfogás nem mechanisztikus, úgy ez sem végzetdráma. A *life force* (nálá főleg az asszonyban élő biológiai létlenségi erő) az egyéni lét fentartására vakon ösztökélő rugó. De a társadalom jogi és erkölcsi intézményei, saját és embertársaink nézeteinek áldott volta, a javak mai forgalmának személytelensége, az akarat szociális kötöttsége: ez az a mantinellé, amely láthatatlanul, de fizikai törvényszerűséggel hajtja vissza a beleütköző egyént. Ennek a passzív tekejátékának a képét nyújtja Shaw drámáiban az emberi cselekvés.

Az *Özvegy ember háza* (*Widowers Houses*) munkás-bérkaszárnya. Betegséggel és balesetekkel szenved meg proletár lakossága a háziúr magas jövedelmét. Ezért az özvegy ember leányának vőlegénye, aki ösnemesi család „younger son”-ja és eszményi gondolkodású, (hiszen földjára él, amelyet valami félig ismeretlen nagynénje utalványoz ki neki), undorító üzelmeit megtudván a házasságtól visszalép; őszinte felháborodással kijeleati, hogy az ilyen szennyes hozományt nem fogadhatja el! Pénz nélkül meg végre nem nőülhet, ahhoz fel kellene adni idealizmusát. Annyi azonban bizonyos, hogy az özvegy ember üzelmeihez semmi köze sem lesz. A felelet erre a következő: „Megengedné Uraságod, hogy azt kérdezzem Öntől, honnan foly be az Ön 700 fontja? . . . Óh, majd én megmondom Önnek: ugyanazokból a piszkos, egészségtelen házakból. A maga zálogkölesőnének a járadékát én fizetem. Én a maga hitelezője vagyok. A szegényekből kisajtolom a pénzt, hogy magának 7%-ot fizethessenek. Ezek nem az én házaim. Ezek a mi házaink!” A fiatal ember megdöbben. Ezt ő nem is sejtette. Önmagáról vallott nézetein a valóság gyilkos kritikát gyakorolt. Saját eszményesített egyénisége, amelyen a „társadalom romlott légkörén” felül emelkedett, csak ballon-kaptív, amelyet a tényleges élet anyagi szálai fűznek e sárvilághoz. Végül a fiatal ember megnyugszik: 7% ma nem kis dolog. Aztán meg ő egymagában, hogy változtassa meg ezt a rendet? Annyi bizonyos, hogy 700 fontnál kevesebből nem tud megélni. Ezt csak nem lehet tőle rossz néven venni?! Ime, nézetei harcra szálltak létének tényleges valóságaival és súlyos vereséget szenvedtek.

Marx bebizonyította, hogy a mai rend mellett a részvénytársaság szükségképpen rablóbanda. Shaw szerint ugyanazon kapitalista rend alakító ereje még nagyobb: uralma alatt a rablóbanda is csak részvénytársaság lehet. A *Man and Superman* jelenései ezt a paradoxont testté sűrítik: A Mendoza & Co. részvénytársaság ágensei a Pyrenaeusokban táboroznak és kirabolják az arra automobilon száguldó milliomosokat. Tekintve a társaság nemzetközi működési terét, csak nagy tőke segítségével állhat fenn. Hisz ma mindenhez pénz kell. Világos, hogy alig lehet másképp, mint részvénytársasági alapon életbe hívni az ilyet. Alakilag is szembetűnővé teszi a benső ellenmodást a társulat címe: „A magántulajdon megszüntetésére alakult szövetség”. Említenem sem kell, hogy a milliomos (anélkül, hogy csak sejtene is), vagyonának egy

részét azon részvények osztalékából nyeri, amelyet mint a Mendoza cég részvényese élvez. Mit tudja, aki a tőzsdén részvényt vesz, ki izzadja ki annak a pénznek a kamatját?!

Ime, a társaság, amely a tőkegyűjtésével szünteti meg a tőkét; a tőkés, akinek tőkéje a tőke megszüntetésére irányuló vállalatból gyülemlik; ime, a kizsákmányolási rend személytelensége (egyik jellemzője a kapitalisztikus alakulásnak) annyira fokozódik, hogy a tőkés saját gazdagítása céljából saját munkásaitól kirabolgatik! Lehet-e merészebben kifejtetni a tőkés és a közvetlen termelő közötti különszakadás jelentőségét, élesebben kimutatni mai viszonyaink merev ellenmondásait?! Hiszen Jaurès is éppen legutolsó művében a tőkének, a részvények tőzsdéi forgalma által történő személytelenné válásában látja a kapitalisztikus osztályalakulás kieleződését. És ki nem látná ebben a parlamentarizmusról és revizionizmusról folyó végnélküli viták mély összefoglalását, amely magyaráz, ott ahol amazok csak támadni tudnak? Nem ilyenek-e elmái szociálista pártok, amelyek — akarva, nem akarva — saját szedőiket kizsákmányolva terjesztik hasábjaikon a nagy pénzüntézetek hirdetését? A modern munkásmozgalom legmélyén lappangó ellenmondás, amely szerint annak céljára rácsafolnak eszközei, de ha eszközeit elvetné, megtagadná célját — mind ez teljes kifejtésére talál abban a humoros pyrennaeusi jelenetben.

Nem az egyes emberek cselekedetei teremtik az ellentétet, hanem a társadalmi ténylegességek és az emberek nézetei között fejlesztí azt ki a történelmi élet. A tárgy sem az egyéni cselekedet, hanem társadalmi realitásoknak arra gyakorolt visszahatása.

Még egy példát. Az automobilozó milliomos egy leány elől szökik. Mert megtudta, hogy az őt „el akarja venni”. Tudván, hogy a mai társadalomban a polgári férfi védtelen a házassági harcot vívó nővel szemben — így próbál menekedni. A leány valamely ürügy alatt nyomban automobilon követi. Így kergeti egész Franciaországon végig. Mind ez jellemzi a leány „háziasságát”. Máskülönb is úgy érez és gondolkodik, de cselekszik is, amint azt a benne élő life force megkívánja. És ennek a leánynak egységes családi ideológiája a következő, számtalanszor hajtogatott mondat: „A mama így akarja!” És a darab fejleményei megindokolják, de egyúttal végtelenül nevetségessé teszik azt az ellenmodást, amely a mama és leánya elavult nézetei és a tényleges technikai állapotok (automobilon szökő vélegény, etc.) között van. A leány jogköre tényleg már az új munkaviszonyokhoz alkalmazkodott, de régi ideológiák keretében.

A leány ügyességét és tettejét folyvást próbára teszi gazdasági feladata. Nem lehet tehát tőle az iniciatívát megtagadni. Amikor bonyolultabb lett a termelés és finomabb az eszköz, a jobbágyot is bér munkássá kellett változtatni: a technikai eszközök miatt. Hisz végeredményében a mama is így akarja: egyetlen célja szabadulni leányától, öreg napjainak egyetlen terhétől!

Shaw tehát a pyrennaeusi jelenet meglátásával rácsafol antimarkista elméleteire, viszont a családot boncoló ezen rajza annyira Engels szellemét leheli, hogy halálos ítéletet mond Shaw „Superman-termelésére”. Ezzel akartuk röviden bizonyítani, mennyire mást mondanak drámái,

mint essay-jei és hogy az előbbieik értéke emezekénél nagyobb és maradandóbb.

Ami e jelenetekben a dráma fejlődésének szempontjából fontos, az az akarati elem teljes hiánya. Nem az akarat, mint cselekvés, hanem az értelem, mint nézet képezi problémáinak gyúpontját. Emezek, csak éppen úgy mint amazok, társadalmi együttlétünknek feltételei és folyamánai: harcaik éppen annyira érdekelnek bennünket, győzelmeiknek örülünk, balsikereiknek búsulunk. Hogy az olyan kritikai hajlamú néző, mint amilyen Shaw, a mai társadalom képét rajzolva, inkább a lélektan statikája, mint dinamikája felé hajlott, könnyen érthető tárgyának, a mai társadalomnak állapotából. A fejlődő burzsoázia, amely saját életműködésének gazdasági és társadalmi feltételeit igyekezett megteremteni, aktív akarati életet élt. De a birtokban levő polgári társadalom nem igen nyújtja nagy akaratok képét. Ebből magyarázható az is, miért választja Shaw személyeit a középszerű érdektelenség szürke lovagjai közül. A mai polgárságnak nincsenek nagy megoldandó kérdései, amelyeknek képviselésére „hősöket” termelne a társadalom: jellemzőbb rá a tömeg-egyén, a jelentéktelenség birodalmának bennszülöttje, aki nézeteiknek védelmében él. Ez a passzivitás, a maga *sui generis* helyzeteivel és problémáival, jellegzetes vonása a kérődző társadalom tudati életének. Az ellenmondás, amely alatt szenved, nem mindég nézetei és az őt túlhaladta viszonyok között van. Lehet, hogy csak az egyén foglalkozásához nem illők, más osztály vagy csoport viszonyait fedik. Ilyenkor is dráma fejlődik: nem az akarat drámája, amelyet nem fedezünk fel sehol Shawnál, hanem a mesebeli béka-nézetéé, amely megpukkad, mielőtt akkorára nőne, mint az ökör.

Igen jellemző e nézet-drámára *Warrené foglalkozása (Mrs. Warren's Profession)*. Ez tudniillik lényegében nem más, mint hogy Európa főbb központjaiban nem egészen magánjellegű házakat tart. Proletárlány létére a gyári nyomor elől ide menekült. Különben derék és magát feltétlenül becsülő asszony, akinek nyárspolgári ideáljai merev ellentétben állanak foglalkozásának feltételeivel. Most milliói vannak. Az asszony leánya mit sem tud minderről. Munkasóvár, mint az anyja, de minden érzélgősség és regényesség híjján szűkölködő eszmevilága legalább azon gyakorlati viszonyokból fakadt, amelyeket a maga számára megteremtett. Biztosítási-társaság hivatalnokja akar lenni. Ez a vágya szolgáltatja az alkalmat arra az összeütközésre anya és leány között, mely az utóbbi nézeteinek forradalmát idézi elő. Az anya, akinek érzélgős és eszményi nézeteit nem fedik saját életviszonyai, meghátrál és összezúzott életnézetein győzedelmeskedik leánya érvelése, akinek anyagias fölfogása mély összhangzásban van saját helyzetének ténylegességeivel. A viszonyok megcáfolják Warrené „szerető anyja” ideológiáját és eszmemeneteit, amelyek a „természeti jogokon” alapulnak, nem állják a harcot természetellenes helyzetében. A dráma folyamán az anya nézetei egy hatalmas méretű tragédia jelenéseiben tényleges életviszonyainak feltételeire redukálódnak. Győz tehát az életviszonyait fedő, tartalomhü nézet, míg a tartalmatlan ideológia fájdalmasan kiműlik . . .

A *gondviselészserű férfiú (Man of Destiny)* jól tudja, hogy csak azért tették meg az olasz hadjárat generálisának, mivelhogy

feleségének, Beauharnais Josephinenak és a directoire elnökének, Barrasnak idilljét zavarhatta volna a férj alkalmatlankodása. Ezt Bonaparte tudja. Mikor egy foglyul ejtett női kém sejteti vele, hogy ez ügyet illető levelek vannak nála, a „Gondviselésszerű férfiú” módnélkül megjegyed. Gyáva hivatalból tudomásul venni azt, aminek sikereit köszönheti, mert ezzel örökre vége volna nagyszabású álmainak, le kellene köszönnie és oda volna karriéréje. Ezért az ép olyan gyakorlati, mint nagy Napoleon e levél átadója elől elbújik. Nézetei, amelyek a gondviselésszerű férfiút látták benne, ép oly éles, mint fájdalmas ellentétbe kerülnek nevetséges helyzetével. Végül az alkalmatlan vendéget, aki mindenáron, már csak azért is, hogy gyáva férfiatlanságát megbosszulja, át akarja neki adni a végzetes leveleket, kénytelen hízelgéssel megközeleltetni. És a „Nagy Napoleon”, akár valami szabadnapra kiöltözött kereskedősegéd, a hölgynek addig „teszi a szépet”, amíg az a gondviselésszerű férfiútól meghódítva előbb közös akarattal elégeti a leveleket . . .

Hogy a „Hősök” (*Arms and Mand*) a nézetek drámája, azt számtalan pointeja bizonyítja. Mindmegannyi abban csúcsosodik ki, hogy a „hős”, aki egyszer gyávaságból halálos veszedelemnek tette ki magát, és azóta saját és embertársai szemében nagy ember, a tényleges élet követelményeinek annyira sem tud helyt állani, hogy a kicsinyes és paraszteszű svájci mindenben könnyen elbánik vele. A hősi ideológia köddé foszlik. Hasonlóan a nézetek drámája *Az ördög cimborája* (*Devil's Disciple*) és „Candida” is.

A passzív dráma megkívánja, hogy a szerző a szereplőket erőszakosan és valószínűtlenül, de olyan helyzetekbe juttassa, hogy a társadalom láthatatlan boltozatába, falaiba és csapóajtóiba ütközve és botolva minduntalan a leggroteszkebb mozdulatokkal kapkodnak és védekeznek, — míg az avatatlan néző nem is sejtve a láthatatlan akadályokat, esetlen fickándozásukat bohóckodásnak nézi és legföljebb jót nevet a sikerült knock-abouton. Ilyen ötletes cirkuszi mutatványnak értette legtöbb bírálója drámáit, még az olyan is, mint Alfred Kerr. Pedig nem érti az Shawt, aki benne a bizarrt és véletlenszerűt keresi. Aki nem veszi észre, hogy éppen a személyek akarata mögött folyó fejlemények kötött volta kívánja meg a személyek önkényes szerepeltetését, hogy éppen a hol a legvadabb helyzetet teremti, a legvilágosabban számítás vezérli és ahol a lehetetlenség tetőpontját éri el, ott kell keresni az igazság végleges és szabatos kifejtését. Ebben is teljes párhuzamban van Marx gondolatmenetének dialektikájával. A visszahatások és ellentmondások története ez, a viszonyok és nézetek küzdelme. A történelmi materializmus drámáját Bernard Shaw alkotta meg.

Pólányi Károly.